

ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВСТВА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

ДЕРКАЧ АНДРІЙ ЛЕОНІДОВИЧ

УДК 342.7(477):341.231.1

**ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право
12.00.11 – міжнародне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у відділах європейського права та міжнародної інтеграції і проблем розвитку національного законодавства Інституту законодавства Верховної Ради України

Науковий консультант:

доктор юридичних наук, професор

ГРІНЕНКО ОЛЕНА ОЛЕКСІЇВНА,

Інститут законодавства Верховної Ради України,

завідувач відділу європейського права та міжнародної інтеграції

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,

академік Національної академії наук України,

академік Національної академії правових наук України,

заслужений діяч науки і техніки України

ШЕМШУЧЕНКО ЮРІЙ СЕРГІЙОВИЧ

Інститут держави і права імені В.М. Корецького

Національної академії наук України, директор

доктор юридичних наук, професор,

член-кореспондент Національної академії правових наук України

БУРОМЕНСКИЙ МИХАЙЛО ВСЕВОЛОДОВИЧ,

Інститут міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

професор кафедри міжнародного права

доктор юридичних наук, доцент

ЛЕНГЕР ЯНА ІВАНІВНА,

Луцький національний університет,

факультет фінансів, обліку, лінгвістики та права,

завідувач кафедри права

Захист відбудеться 19 грудня 2019 р. о 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.867.01 в Інституті законодавства Верховної Ради України за адресою: 04053, м. Київ, пров. Несторівський, 4

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту законодавства Верховної Ради України за адресою: 04053, м. Київ, пров. Несторівський, 4.

Автореферат розісланий 16 листопада 2019 року

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

О. М. Биков

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Актуальність дослідження механізмів захисту прав людини в рамках діяльності органів конституційної юстиції залишається для науки конституційного та міжнародного права безперечною. Водночас після запровадження в Україні інституту конституційної скарги та відповідної перебудови системи органів конституційної юстиції зростає кількість доктринально невирішених питань, пов'язаних як з новими умовами звернень фізичних і юридичних осіб до Конституційного Суду України, так і з відхиленням цим органом абсолютної більшості поданих за останні три роки конституційних скарг. Потребують удосконалення, з урахуванням кращих зарубіжних практик і рекомендацій європейських та міжнародних інституцій, як відповідні норми вітчизняного законодавства, так й аспекти застосування у конституційних провадженнях відповідних універсальних і регіональних стандартів прав людини.

Крім того залишаються малодослідженими аспекти виникнення та розвитку права індивіда на захист власних прав у органах конституційної юрисдикції, а також питання найбільш ефективної моделі реалізації відповідного права. Адже висока варіативність національних механізмів конституційної юстиції та потужні масиви схвалюваних ними рішень становлять значний виклик щодо якісних та комплексних наукових узагальнень відповідних процесів, визначення сильних і слабких сторін кожного національного варіанту конституційного правозахисту, окреслення спільних невирішених питань таких механізмів, рівня захисту прав людини в кожній країні та його відповідності універсальним міжнародним стандартам. Варто констатувати, що питання удосконалення механізмів конституційної юстиції, захисту прав людини в рамках конституційного судочинства підіймалося в роботах Т. О. Анцупової, Б. В. Бабіна, М. О. Баймуратова, О. В. Батанова, В. Г. Буткевича, М. В. Буроменського, Ю. О. Волошина, С. П. Головатого, О. О. Гріненко, М. М. Гультая, П. Б. Євграфова, В. М. Кампо, С. В. Ківалова, А. М. Колодія, О. М. Клименко, Я. І. Ленгер, О. В. Лемака, О. В. Лавриновича, О. М. Литвинова, О. В. Мацерляка, В. І. Муравйова, М. В. Оніщука, В. В. Радзівської, М. В. Савченка, С. В. Саса, І. Д. Сліденка, В. Є. Скоморохи, М. Ф. Селівона, А. І. Селіванова, О. В. Совгирі, В. П. Тихого, П. М. Ткачука, В. М. Шаповала, С. В. Шевчука, Ю. С. Шемшученка, В. І. Шишкіна, В. І. Яковюка та інших вітчизняних авторів.

Водночас аспекти історичного розвитку, іноземного досвіду та міжнародних стандартів захисту прав людини в рамках конституційного судочинства у наукових працях досі залишаються недослідженими, а запровадження у вітчизняному правовому полі інституту конституційної скарги поки загалом є предметом лише окремих оглядових публікацій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження стало елементом науково-дослідної роботи відділу європейського

права та міжнародної інтеграції Інституту законодавства Верховної Ради України за такими темами: «Проблеми правового забезпечення виконання Україною міжнародних зобов'язань» (державний реєстраційний номер 0111U000578), «Правові механізми інтеграції України до європейського правового простору» (державний реєстраційний номер 0111U000579) та «Стратегія розвитку законодавства України» (державний реєстраційний номер 0103U007975).

Мета дослідження полягають у здійсненні комплексного наукового аналізу національних механізмів захисту прав людини в рамках діяльності конституційної юстиції країн світу та міжнародних стандартів у цій сфері. Зазначена мета зумовила окреслення й вирішення таких наукових *завдань*:

- визначення особливостей розвитку філософської, юридичної та релігійної доктрини Античності, Середньовіччя, Нового часу та сучасності стосовно формату й методу захисту прав людини в рамках спеціальних публічно-владних (конституційних) процедур;

- окреслення особливостей правової та організаційної зарубіжної практики захисту прав індивіда в умовах неконституційних держав і правових систем часів зародження конституціоналізму;

- визначення специфіки механізму захисту прав людини та його відповідності міжнародним стандартам в умовах діяльності конституційної юстиції, аналіз еволюції моделей такого захисту в державах сучасності, висвітлення основних проблем і переваг таких моделей;

- характеристика специфіки впливу універсального міжнародного правопорядку на механізми захисту прав людини в рамках конституційної юстиції;

- визначення особливостей реалізації європейських стандартів верховенства права та судочинства в національних конституційних процесуальних механізмах захисту прав людини, висвітлення ролі окремих європейських структур в цих процесах;

- встановлення ступеню впливу механізмів взаємодії органів конституційної юстиції на здійснення ними ролі захисту прав людини;

- окреслення особливостей становлення в Україні правозахисної складової національного механізму конституційного судочинства відповідно до міжнародних практик;

- визначення специфіки доктринального забезпечення та програмного регулювання удосконалення конституційної юстиції України в умовах запровадження конституційної скарги;

- висвітлення особливостей реалізації нових повноважень Конституційного Суду України щодо розгляду конституційних скарг і практики їх подання, що формується.

Об'єктом дослідження є конституційні механізми захисту прав людини та міжнародні стандарти їх функціонування.

Предметом дослідження є еволюція, поточний стан і перспективи розвитку міжнародних стандартів та національних правових механізмів захисту прав людини органами конституційної юстиції.

Методи дослідження. У рамках дисертаційного дослідження, відповідно до обраної теми, визначеної мети та завдань, було реалізовано взаємопов'язаний комплексний підхід, який полягав у сукупності застосування філософських, загальнонаукових і спеціальних юридичних методів пізнання для вивчення проблематики конституційних процесуальних механізмів захисту прав людини та їх відповідності міжнародним стандартам.

Дослідження проблематики захисту прав людини у правничих доктринах і практиці реалізовувалося у форматі філософських методів дедукції та діалектики, аналізу та синтезу, в рамках загальних наукових засад узагальнення та конкретизації, послідовності, системності й об'єктивності. Формально-юридичний метод було використано для визначення правового змісту нормативних джерел, які регулюють конституційні механізми правозахисту (підрозділи 2.2, 3.2, 5.2 та ін.). Історико-правовий метод було застосовано задля аналізу еволюції механізмів захисту прав людини (розділи 1 та 2). Порівняльний метод було застосовано для аналізу змісту нормативних актів з питань конституційної юстиції іноземних держав, глобальних і регіональних наднаціональних стандартів у цій сфері (підрозділи 2.2, 3.1, 3.2, 5.1). Програмні та прогнозні методи було опрацьовано для аналізу вітчизняної правової доктрини та перспектив запровадження в Україні конституційної скарги (розділи 4 і 5).

Наукова новизна одержаних результатів характеризується тим, що дисертаційне дослідження стало першим комплексним дослідженням становлення, функціонування та розвитку механізмів захисту прав людини органами конституційної юстиції та відповідних міжнародних і європейських стандартів. У рамках дисертації було встановлено та визначено нові наукові результати, що дозволило запропонувати авторські категорії, пропозиції та висновки. Основними з цих результатів є такі:

вперше:

- визначено особливості європейської конституційної доктрини XIX–XX ст. щодо захисту прав людини із доведенням констатації у відповідній науковій думці прямого зв'язку цієї проблематики із загально філософськими проблемами;

- встановлено спільні та відмінні риси сучасних механізмів захисту прав людини у системі конституційного судочинства із доведенням зв'язку інституту конституційної скарги з правами особи на петиції, на звернення до органів влади та на захист власних прав усіма правомірними засобами;

- визначено коло проблем, спільних для правозахисного виміру сучасних національних механізмів конституційної юстиції, включно із аспектами змісту попереднього вичерпання правового захисту, меж прав, що підлягають

конституційному захисту, оскарження дій і рішень конституційного суду, конкуренції юрисдикцій загальної, конституційної та наднаціональної юстиції;

- доведено взаємний зв'язок універсальних і національних конституційних механізмів захисту прав людини в умовах глобалізації конституціоналізму та діяльності конвенційних органів під егідою ООН, що розглядають звернення фізичних осіб і водночас встановлюють стандарти ефективності захисту прав людини для національних органів, включно із конституційними судами; доведено особливу роль у цих процесах Комітету з прав людини ООН;

- визначено роль міждержавних механізмів взаємодії органів конституційної юстиції для удосконалення їх діяльності щодо захисту прав людини в рамках обміну відповідним досвідом і практиками, тематичних конференцій, друку періодичних видань та утворення електронних баз даних;

- доведено роль програмних нормативних актів у сфері судової реформи та національної безпеки, коаліційних і урядових програм, програм у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України щодо розвитку вітчизняної моделі конституційної юстиції, із одночасною констатацією того, що запровадження конституційної скарги в нашій державі носило насамперед не запрограмований, а ситуативний характер;

- визначено специфіку нормативного запровадження в Україні інституту конституційної скарги із доведенням обмеження гарантованих Конституцією можливостей заявника на рівні профільного закону та регламентних актів, визначенням таких проблемних аспектів процедури конституційної скарги, як широкі повноваження Секретаріату Конституційного Суду, неврегульованість питання надання правової допомоги заявнику тощо;

- охарактеризовано особливості скарг, поданих у 2016–2018 роках до Конституційного Суду, та специфіку їх опрацювання в умовах відхилення абсолютної більшості поданих скарг через їх невідповідність формальним вимогам законодавства або нібито через відсутність належного обґрунтування, та прийняття до розгляду тих скарг, вимоги в яких дублювалися, а також скарг, поданих від імені потужних комерційних структур;

удосконалено:

- розуміння філософських поглядів Античності, Середньовіччя і Відродження на питання захисту інтересів людини в суспільстві, із висвітленням ролі християнської філософії у визнанні різноманіття людських властивостей, універсальності людської гідності та природної вразливості людини, а також доктрини Саламанкської школи стосовно межі й підстав правомірного обмеження прав особи та концепту суспільного договору як засобу захисту індивіда у суспільстві;

- аналіз еволюції нормативної та управлінської практики захисту інтересів індивіду, яка полягала у постійній конкуренції судових, адміністративних механізмів та інститутів патронату (васалітету), із констатацією зростання ролі феодалних (патронатно-клієнтських) форм захисту інтересів особи за умов

слабкості державного апарату та незабезпечення верховенства права у будь-яких історичних умовах;

- висвітлення поступового поширення у національних правових системах інститутів конституційної юстиції та становлення при цьому в їх рамках національних моделей правозахисту, із відзначенням проблемних аспектів моделей, за якими право звернення до конституційного суду надається судовому органу загальної юрисдикції;

- бачення загальних проблем механізмів захисту прав людини в умовах конституційного судочинства, які серед іншого полягають у процедурах виконання рішення конституційного суду, дотримання інтересів третіх осіб у первинній справі заявника, яка призвела до конституційного провадження, збереження принципу незалежності судової влади та ін.;

- розуміння ролі ОБСЄ та Ради Європи у формуванні сучасних механізмів захисту прав людини у форматі конституційної юстиції, із застосуванням наднаціональних стандартів захисту прав людини, насамперед вимог Конвенції про захист прав людини і основних свобод, розвинутих у практиці Європейського суду з прав людини, відображенням у цій практиці діяльності конституційних судів;

- висвітлення ролі Венеційської комісії, яка супроводжує процеси конституційних реформ у державах Європи та надає аналіз зміни повноважень органів конституційної юстиції, у поширенні інституту конституційної скарги, із одночасним доведенням неефективності такої скарги як засобу очікуваного «розвантаження» Європейського суду з прав людини;

набули подальшого розвитку положення:

- щодо поступового розвитку нормативних засад конституціоналізму та відповідної захищеності індивіда правом у європейських державах як засобу вирішення принципової суперечності між інтересами державного управління й васалітету, в умовах поступового визнання обмеженості державної влади нормами права, права індивідуальних петицій вищим органам влади та судових гарантій забезпечення права особи на свободу;

- стосовно еволюції правової доктрини щодо прав людини, яка призвела до визнання потреби їх спеціального захисту через застосування конституційних механізмів у політичних роботах засновників американського конституціоналізму, які пов'язували такий захист прав не тільки із законністю, але й із забезпеченням демократичного врядування, а також до принципової зміни ставлення у європейській правовій доктрині до свободи людини – не як до знаряддя народовладдя, а як до засобу реалізації індивідуальних прав;

- щодо практики захисту прав людини у практиці Конституційного Суду України до запровадження інституту конституційної скарги в умовах застосування та тлумачення в рамках конституційного судочинства практично усіх конституційних норм, що закріплюють права особи;

- про можливість узагальнення вітчизняної правової доктрини стосовно доцільності, векторів і пріоритетів реформування в Україні конституційної

юстиції як однієї з передумов формування з 2016 р. інституту конституційної скарги.

Практичне значення одержаних результатів зумовлено можливістю використання та реалізації висновків і пропозицій дослідження:

– у науково-дослідній сфері – в рамках подальшого наукового вирішення проблеми удосконалення конституційних процесуальних механізмів захисту прав людини;

– у правотворчій діяльності – у форматі опрацювання законопроектів щодо удосконалення законодавства про Конституційний Суд України, відповідності загальним міжнародним та європейським стандартам і регламентним актам Суду;

– у навчальному процесі – під час навчання та навчально-методичного забезпечення за дисциплінами «Міжнародне право», «Конституційне право», «Конституційний процес» та ін.;

– у правовиховній роботі – для підвищення ступеню обізнаності, професійної правосвідомості та правової культури суддів і співробітників Секретаріату Конституційного Суду, інших державних органів, пов'язаних із захистом прав людини та виконанням рішень Конституційного Суду, а також юристів, залучених до підготовки конституційних скарг.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є виконаною автором у повному обсязі самостійно, із застосуванням та використанням новітніх досягнень правової науки й практики. Окреслені в дослідженні положення, пропозиції та висновки вичерпно ґрунтуються на особистих дослідженнях автора, висвітлених у дисертації.

Апробація результатів дисертації. Опрацьовані у дисертаційній роботі доробки, висновки та пропозиції обговорювалися на засіданнях відділів європейського права та міжнародної інтеграції і проблем розвитку національного законодавства Інституту законодавства Верховної Ради України. Положення та висновки дослідження були оприлюднені на низці міжнародних і всеукраїнських наукових і науково-практичних конференцій, круглих столів і семінарів, таких як міжнародна науково-правова конференція «Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (м. Київ, 2016 р.); міжнародна науково-практична конференція «Людина і закон: публічно-правовий вимір» (м. Дніпро, 2017 р.); міжнародна науково-практична конференція «Юридична наука: виклики і сьогодення» (м. Одеса, 2017 р.); міжнародна науково-практична конференція «Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення» (м. Запоріжжя, 2017 р.); міжнародний науковий семінар «Конституційні цінності і права людини: виклики XXI ст.» (м. Київ, 2018 р.); міжнародна науково-практична конференція «Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (м. Київ, 2018 р.); міжнародна науково-практична конференція «Юридична наука: виклики і сьогодення» (м. Одеса, 2018 р.); міжнародна науково-практична конференція «Теоретичні та практичні проблеми правового

регулювання суспільних відносин» (м. Харків, 2019 р.); міжнародна науково-практична конференція «Право як ефективний суспільний регулятор» (м. Львів, 2019 р.).

Публікації. Основні наукові результати, пропозиції та висновки дослідження було відображено в особистій монографії та в 25 індивідуальних публікаціях здобувача, зокрема: у 21 статті в наукових фахових виданнях України з юридичних наук, а також у 4 статтях в іноземних періодичних юридичних виданнях і виданнях, внесених до міжнародних наукометричних баз, в 10 оприлюднених тезах доповідей на конференціях, семінарах і круглих столах.

Структура дисертаційного дослідження визначена окресленими метою та завданнями роботи, вона складається зі вступу, п'яти розділів, тринадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та одного додатку (534 найменування). Загальний обсяг дисертації становить 390 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність та представлено аналіз стану дослідження теми дисертації; показано зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами; визначено мету і завдання дослідження, його об'єкт і предмет; охарактеризовано використані методи дослідження; сформульовано наукову новизну одержаних результатів та розкрито їх практичне значення; надано інформацію про апробацію результатів дисертації та публікації на тему дослідження, його структуру й обсяг.

У **першому розділі «Онтологія захисту прав людини органами конституційної юстиції»**, який складається з трьох підрозділів, досліджуються етапи виникнення теорії захисту прав людини у науковій думці, окремі аспекти захисту прав людини в теорії конституціоналізму та питання публічного захисту прав людини в теоріях сучасних соціальних наук.

У **підрозділі 1.1 «Виникнення питання захисту прав людини у науковій думці»** проаналізовано виникнення і розвиток філософської та правничої думки стосовно питання природи людських прав і свобод, механізмів їх захисту у вітчизняній та іноземній науці.

Доведено, що питання прав людини, їх захисту та реалізації не мали прямого відображення у науковій думці часів Античності та Середньовіччя. В рамках розвитку філософської, юридичної та релігійної доктрини із стародавніх часів людина розглядалась як соціальна цінність. Виключне значення мали міркування Платона стосовно потреби захисту справедливості для людини як вразливої, але корисної властивості соціальних відносин. Водночас у стародавні часи філософська думка з питань захисту інтересів людини носила досить прагматичний характер і в цілому майже беззаперечно підтримувала примат публічних (державних) інтересів над приватними.

Обґрунтовано, що тривалий час ключовим фактором розуміння змісту ролі людини у суспільстві слугували християнські вчення, які обумовлювали ставлення античних авторів до людини як до суто соціальної істоти, як до неухильного слуги суспільного блага, підіймали питання можливості захисту цінності людини всупереч потребам суспільства. Аврелій Августин серед іншого відзначав цінність поведінки особистості та визнавав державу як структуру, від якої людина може вимагати захист, визнавав існування благ, належність яких людині доцільно (справедливо) захищати. Надалі поступово сформувалася християнська концепція ідеальної людини, або «людини-моделі», як суб'єкта (носія) певних прав. У творах Орігена та Боеція констатувалися: різноманіття людських властивостей; права особи на вільний розвиток; універсальний природний характер гідності особи; природна вразливість людини у соціумі.

Підкреслюється, що у XV–XVII ст. у рамках загального християнського філософського дискурсу виникли специфічні концепції гуманізму (Піко делла Мірандола), утопістів (Томас Мор, Томмазо Кампанелла) та Саламанкської школи (Франсиско де Віторія, Франсиско Суарес). Якщо гуманістичний підхід істотно вплинув на аксіологічне сприйняття цінності людської особистості та природи, то тези утопістів щодо статусу і прав людини передували парадигмам тоталітарних режимів XX ст., зокрема їх констатація принципової несумісності системи суду та правозастосування узагалі з тоталітарною ідеологією, зокрема у питаннях обмеження прав та інтересів особи. Прогресивна ж доктрина Саламанкської школи виводила можливість обмеження прав та інтересів особи із факту колективної реалізації саме цих прав та інтересів, невідчужуваних і природних, а також виводила з колективних прав суспільства (народного суверенітету) повноваження держави на насильство та обмеження прав. Саме ця доктрина фактично запропонувала парадигму суспільного договору як засобу захисту інтересів індивіда у суспільстві.

Відтак аргументовано, що питання захисту та реалізації інтересів індивіда відображалися й у працях основоположників суспільної думки Нового часу – Гуго Гроція, Томаса Гоббса, Джона Локка, Шарля Монтеск'є, Емера де Ваттеля, Жан-Жака Руссо тощо. При цьому природність прав людини пов'язувалася з його належністю до природних об'єктів, визнавалося природне прагнення особи захищати та реалізовувати ці права найкращим для неї шляхом, пропонувалися ієрархії суспільних цінностей із пошуком в них місця для інтересів і потреб індивіда, визначалися індивідуальні та колективні механізми самозахисту людиною своїх інтересів. Наведені автори визнавали, що вирішення конфлікту суспільного та особистого інтересу є неможливим або важко здійсненим у межах позитивного правопорядку. При цьому вирішення неправомірного обмеження прав пропонувалося як через застосування позитивного права, так і через тимчасове використання природного «стану війни» між індивідом та особою чи структурою, які обмежують його права.

Доктрини зазначених авторів у вимірі питання захисту прав особи ґрунтуються на попередніх розробках античних і середньовічних християнських авторів та були опрацьовані за умов відсутності практичних моделей конституціоналізму, які б сприяли реальному правозахисту.

У підрозділі 1.2 «Аспекти захисту прав людини у теоріях конституціоналізму» досліджено розвиток теорії захисту прав людини в рамках конституціоналізму.

Обґрунтовано, що виникнення практичних моделей конституціоналізму істотно вплинуло на європейську наукову думку ХІХ ст. та знайшло своє відображення у роботах Джона Е. Е. Дальберг-Актона, Джереми Бентама, Георга В. Ф. Гегеля, Вільгельма фон Гумбольдта, Фрідріха Енгельса, Анрі-Бенжамена Констана, Джона С. Мілля, Герберта Спенсера, Алексіса де Токвіля, усе розмаїття поглядів яких втім підлягає певному узагальненню.

Для європейських авторів ХІХ ст. базового значення та ретельного філософського визначення набуває категорія свободи, через яку має здійснюватися реалізація прав людини за умов конституціоналізму, із одночасною гострою критикою ефективності державних, навіть конституційних механізмів із питань захисту прав людини.

Наведено аргументи, що вирішальними факторами впливу на розвиток доктрини захисту прав особи органами держави стали революційні зміни, які призвели до утворення сталих демократичних моделей врядування, насамперед – у США. Політичні роботи та виступи «батьків-засновників» американського конституціоналізму (таких як Джордж Вашингтон, Олександр Гамільтон, Томас Джефферсон, Джеймс Медісон, Джордж Месон, Томас Пейн, Бенджамін Франклін тощо) стали системним базисом для подальшого розвитку наукової думки в цій сфері, водночас вони безумовно ґрунтувалися на попередніх тезах європейської правової доктрини стосовно колективних механізмів захисту й відновлення порушених прав.

Виявлено закономірність між роботами вищеназваних дослідників, які підкреслювали важливість вірного співвіднесення прав (свобод) особи та можливості їх обмеження, відзначали відмінність розуміння свободи у стародавньому світі (як знаряддя народовладдя) та у новітні часи (як знаряддя реалізації прав людини), констатували неможливість відчуження свободи як соціальної цінності, визначали абстрактний формат взаємодії свободи, інтересів особи та діяльності держави, висвітлювали психологічні передумови свободи як стану та явища. При цьому рівність визначалася ними як підстава реалізації прав людини, а свобода – як форма їх реалізації.

Встановлено, що на відміну від засновників американської моделі конституціоналізму, європейські дослідники акцентували увагу на якісніший захист прав у малих державах. Зазначеним авторам була властива прагматичність міркувань, зокрема щодо релевантності та навіть конформізму будь-якої публічної влади, яка має забезпечувати захист прав людини, теза про рівну значущість революційного та еволюційного шляхів запровадження

конституціоналізму, зокрема щодо механізмів захисту прав людини, ствердження про можливість застосування конституційних механізмів захисту свободи індивіда лише на певному етапі розвитку суспільства, гіпотеза самоцінності прав і свобод індивіда та водночас їх вразливості навіть за умов прогресивного суспільного ладу. Питання самозахисту прав і свобод особи в умовах конституціоналізму також визначалося як ключове для публічного врядування, підіймався аспект т. зв. «непрямої допомоги», зокрема у контексті захисту прав особи. Така доктрина підійшла до принципового визнання зв'язку питання захисту прав людини у державі із загальними парадигмами добра та зла, але без урахування відповідної релігійної доктрини у форматі, властивому для домодерних авторів. Європейська думка XIX ст. серед іншого вплинула й на теорію та практику американського конституціоналізму.

У рамках підрозділу 1.3. «Питання публічного захисту прав людини в сучасній науковій думці» висвітлено специфіку сприйняття аспектів захисту прав людини в умовах розвитку філософської та правової доктрини XX та XXI століть. Серед філософських поглядів розглянуто вплив концепцій філософської антропології на розвиток уявлень про права людини та форми їх захисту в цивілізованих демократичних країнах. Зокрема було досліджено погляди Миколи О. Бердяєва, Джованні Джентіле, Жана-Поля Сартра, Мартіна Хайдеггера, Макса Шелера та Карла Ясперса, які вимірювали зміст відносин людини й суспільства насамперед категорією свободи. Її абсолютний чи релевантний характер, трансцендентне чи божественне походження залишалося актуальним питанням відповідного філософського пошуку. Водночас попре критику наявних соціальних систем, як ліберальних, так і тоталітарних, філософи XX ст. віддавали перевагу можливості та потребі правозахисту як невід'ємній функції людської особистості.

Серед теоретиків права світового рівня аспекти захисту прав індивіда в умовах запровадження повноцінного конституційного ладу у XX ст. розглядали Альберт В. Дайсі, Ганс Кельзен, Густав Радбрух, Юрген Хабермас, Герберт Л.А. Харт та інші. У досліджених в дисертації працях цих авторів багато уваги приділено природі дотримання рівності та справедливості у правозастосуванні, детерміновано загальні підстави, за яких законодавчий акт, що дискримінаційно чи несправедливо обмежує права індивіда, має визнаватися неконституційним. Відзначено, що у наступному питаннями конституційних моделей захисту прав людини обіймалися насамперед автори держав романо-германської правової родини; у дослідженні наведено відповідні позиції таких провідних європейських науковців, як Джованні Біаджинні, Армін фон Богданді, Кристоф Грабенвартер, Констанс Греве, Карин Еллерс-Фрам, Карл П. Зоммерманн, Мартин Кайзер, Сабино Кассезе, Анне Петерс та Мишель Фромон. Серед ключових проблем конституційного правозахисту модерна західна правова доктрина виділяє фактичне злиття адміністративних і конституційних механізмів контролю дотримання прав людини, потребу

поєднання вже традиційних процедур конституційної юстиції та наднаціональних правозахисних моделей.

У другому розділі «Еволюція конституційних процедур захисту прав людини», який складається з двох підрозділів, досліджено питання еволюції практичних правових стандартів у сфері захисту прав людини шляхом застосування спеціальних публічно-правових процедур і висвітлення нинішніх конституційно-правових моделей правозахисту, розкрито коло повноважень суб'єктів конституційної юстиції у країнах світу та особливості розвитку системи прав людини.

У підрозділі 2.1. «Виникнення конституційних процедур захисту прав людини» проаналізовано етапи виникнення та розвитку процедур захисту прав і свобод людини й громадянина.

Обґрунтовано, що практика захисту прав людини тривалий період еволюціонувала окремо від розвитку філософської та наукової думки. Ще у Стародавньому Світі виникла конкуренція між судовими та адміністративними органами влади щодо захисту інтересів особи, включно із найвищими управлінськими структурами. Слабкість правових і управлінських форм забезпечення інтересів особи призводила до пошуку політичних та інших соціальних моделей їх захисту.

Встановлено, що за недемократичних форм публічного управління ключовою з таких моделей став і залишається досі патронат як опікування інтересами індивідів з боку соціально значущої особи. Патронат, як концепт, подібний до влади голови родини та до влади господаря над рабами, знайшов максимальний розвиток у Римській державі, він мав правове визнання та оформлення, але співіснував як з судовими, так і з управлінсько-адміністративними процедурами.

Аргументовано, що Раннє Середньовіччя сприйняло від Римської держави як моделі судового та адміністративного захисту інтересів особи, так і інститути патронату, сприйняті як тогочасними державами, так і Церквою. У наступному на засадах патронату виникли феодалні відносини, ключовою метою яких був саме захист уразливих інтересів індивідів на засадах взаємності інтересів їх учасників.

Альтернативною формою захисту інтересів осіб у ті часи стали запроваджені Церквою суспільні механізми (притулок, Божий мир тощо). Наступне поступове укріплення державної влади призвело до кризи взаємних відносин державного управління та васалітету, зумовленої їх взаємовиключними векторами захисту інтересів залучених осіб. Паралельно в часи Середньовіччя відбувалося змішування адміністративних і судових форм захисту інтересів індивіда через повну залежність судових інституцій від монаршої влади. Виникнення у XIII ст. таких документів як англійська Велика хартія вольностей та угорська Золота булла означало поступове визнання в умовах постійної загрози повстань (права на спротив) обмеженості державної влади нормами права, зокрема й стосовно захисту інтересів індивідів. Водночас

і надалі, в умовах становлення централізованих феодальних держав Пізнього Середньовіччя та Нового Часу, механізми захисту інтересів особи розвивалися вкрай повільно та зводилися до скарг суверену та його представникам, феодальних механізмів захисту інтересів васалів та залежних осіб, а також до загальних судових процедур римського, церковного та звичаєвого права.

Акцентується увага на тому, що розвиток правових механізмів Великобританії у XVII ст. призвів до формування в цій державі засад конституційного ладу, які охопили нормативне закріплення права на подання петицій голові держави та парламенту, судові гарантії забезпечення права особи на свободу (*habeas corpus*). Зазначені механізми було рецеговано й конституційною моделлю Сполучених Штатів, що виникла наприкінці XVIII ст. та передбачала розподіл влад і здійснення вищого контролю за дотриманням прав людини з боку Верховного суду держави. Пізніше така англійська за походженням модель конституційного правозахисту поступово поширювалася й на інші держави, правова система яких носить ознаки прецедентної.

Обґрунтовано, що запровадження з кінця XVIII ст. конституційного ладу в низці країн романо-германської правової системи (Франція та німецькі держави) тривалий час не призводило до вирішення проблеми ефективного механізму захисту конституційних прав особи. Водночас саме досвід цих правових моделей поширювався у світі протягом XIX ст. та призводив, водночас із встановленням у тогочасних державах конституційного ладу, до конституційного закріплення прав людини, включно із правом на звернення (петицію) щодо захисту власних прав. У зазначених державах конституційна модель поступово приходила до визнання потреби забезпечення спеціальних процедур захисту конституційних норм, зокрема й стосовно прав людини, водночас шлях вирішення цієї проблеми тривалий час залишався невизначеним.

Запровадження у Новітні часи конституційного ладу у низці країн романо-германської правової системи та поступова глобалізація відповідних правових стандартів призвела до конституційного закріплення права людини на звернення (петицію) щодо захисту власних прав. Визнання потреби забезпечення спеціальних процедур захисту конституційних норм, зокрема й стосовно прав людини, відбувалося через доволі тривалий розвиток конституційних моделей. Інститут конституційного суду, запроваджений у австрійській правовій системі, пізніше набув поширення у національних правових системах, із варіативним закріпленням повноважень такого суду, порядку звернення до цієї інституції, зокрема з питань порушення прав індивіда, а також у вимірі провадження у конституційному суді та порядку виконання його рішень. У різних національних моделях або індивід може прямо оскаржувати у конституційному суді обмеження власних прав правовим актом, або можливість звертатися до конституційної юстиції з цих питань надана загальним судам, що розглядають конкретні справи, або можливість звернення до конституційного суду надається виключно ключовим конституційним органам.

У підрозділі 2.2. «Органи конституційної юстиції та захист прав людини» досліджено коло органів конституційної юстиції та обсяг їх повноважень у сфері захисту прав і свобод людини в країнах світу.

Визначено, що становлення сучасного формату органів конституційної юстиції у вигляді конституційних судів переважна більшість дослідників пов'язує із формуванням Конституційного суду (далі – КС) згідно Конституції (Федеральним конституційним законом) Австрійської Республіки від 10 листопада 1920 р. Цей конституційний механізм, що був запозичений багатьма правовими системами, розвивався протягом ХХ ст., але в цілому він досі застосовується у австрійській конституційній моделі.

Встановлено, що значна кількість національних конституційних механізмів делегує саме Верховному суду повноваження з питань конституційного нагляду. При цьому функції захисту прав людини цей орган здійснює не в рамках процедур конституційного нагляду, а у форматі вищої ланки загального судочинства, із відповідними повноваженнями щодо скасування законів.

Акцентовано увагу на тому, що попри поширення в правових системах низки європейських країн механізмів захисту прав особи конституційними судами через механізми конституційної скарги, багато держав із тривалою конституційною традицією наразі або не застосовують таку модель, або передбачають лише опосередковані чи обмежені можливості звернення індивідів до органів конституційної юстиції. Наприклад, Конституція Франції від 4 жовтня 1958 р. у чинній редакції (статті 58-63) наділила функціями конституційного контролю Конституційну раду, яка має повноваження як у сфері дотримання конституційності процедур парламентських і президентських виборів, так і стосовно конституційності нормативних актів. Окремі конституції загалом не передбачають навіть опосередкованих форм захисту прав людини органами конституційного контролю. Наприклад, Конституція Китайської Республіки 1946 р. (чинна наразі для Тайваню) закріпила у статтях 90-98 функції Палати контролю, але не включила до них будь-який перегляд законів на підставах порушення ними прав особи. Водночас цей акт у ст. 16 декларував права громадян звертатися із «петиціями, скаргами та позовами» «до відповідних інстанцій».

З'ясовано, що для чинних наразі соціалістичних конституцій характерним є віднесення функцій конституційного контролю до структури парламенту (вищої ради) (ст. 66 та 67 Конституції Китайської Народної Республіки від 4 грудня 1982 р., ст. 73 та 74 чинної редакції Конституції В'єтнаму від 15 квітня 1992 р., ст. 56 Конституції Лаосу від 15 серпня 1991 р.) та не згадування про повноваження вищої судової інстанції у сфері прав людини, із декларуванням права громадян на звернення (ст. 41 Конституції Китайської Народної Республіки, ст. 30 Конституції В'єтнаму та ст. 26 Конституції Лаосу). Відповідні положення носять насамперед декларативний характер і не призводять до юридичної практики конституційного характеру.

Виявлено, що запровадження з 1920 р. у австрійській правовій моделі інституту конституційного суду призвело до поступового запозичення цієї моделі багатьма державами світу. Водночас у національних правових системах залишаються вкрай варіативними як повноваження конституційного суду, так і порядок звернення до цієї інституції, зокрема з питань порушення конституційних прав індивіда, а також особливості провадження у конституційному суді та порядок виконання його рішень. Загалом можна виокремити моделі, за яких індивід може безпосередньо оскаржувати у конституційному суді обмеження власних прав правовим актом, а також за яких можливість звертатися до конституційної юстиції з питань правозахисту надано загальним судам, які розглядають конкретні справи та за яких коло суб'єктів звернення до конституційного суду є обмеженим і не передбачає можливості прямих чи опосередкованих індивідуальних скарг.

До основних проблем конституційного правозахисту шляхом розгляду скарг індивідів конституційним судом належать: доведення попереднього вичерпання заявниками захисту власних прав у адміністративний і судовий спосіб; межі прав, що підлягають конституційному правозахисту; оскарження особою відмови у прийнятті конституційним судом заяви до розгляду; усунення конкуренції між механізмами конституційного правозахисту та міжнародних правозахисних структур. Неврегульованим є питання відповідача в рамках провадження за конституційної скаргою задля забезпечення справедливості й змагальності та можливість припинення процесу через відкликання конституційної скарги.

Через механізм конституційної скарги виникають проблеми конкуренції двох процесуальних порядків, у яких розглядається справа заявника, а також дотримання інтересів третіх та інших осіб у справі, яка розглядалася судом загальної юрисдикції до подання конституційної скарги. Невирішеним є й питання виконання рішення конституційного суду в рамках первинного провадження та інших справ у загальних судах з аналогічних правових підстав. Певним викликом є й диспозиційність та дискреційність дій судді, який може (але не повинен) передати справу конституційності застосованого ним акту до конституційного суду, а також питання врахування ним у цій ситуації позицій сторін справи. Поширена нині конституційна заборона судам застосовувати неконституційний акт (навіть не скасований конституційним судом) є позитивною рисою розвитку конституційного правозахисту.

У третьому розділі «Взаємодія конституційних систем захисту прав людини», який складається з трьох підрозділів, розкрито забезпечення взаємного впливу конституційних механізмів захисту прав людини на глобальному та регіональному рівнях, а також механізми координації національних конституційних систем захисту прав людини.

У підрозділі 3.1. «Взаємний вплив конституційних механізмів захисту прав людини на глобальному рівні» проаналізовано вплив універсальних механізмів захисту прав людини на національні конституційні системи.

Стверджується, що удосконаленню національних моделей захисту прав людини в рамках роботи органів конституційної юстиції сприяло виникнення універсальних механізмів захисту прав людини, що визначаються сучасною правовою доктриною як складові дискурсу наднаціонального (глобального) конституціоналізму. Основоположні стандарти такого конституціоналізму, які відображають право особи на захист її прав, втілено у приписах Статуту ООН, зокрема його преамбули та ст. 55, у положеннях Загальної декларації прав людини 1948 р., насамперед у її ст. 7, у Віденській декларації та Програмі дій 1993 р., в резолюціях 48/132 та 48/137 ГА ООН 1993 р. та Резолюції 53/144 1998 р. Правове значення цих засадничих принципів можна кваліфікувати як приписи міжнародного звичаю або універсальних норм, але за будь-яких обставин їх роль у розвитку національних моделей конституційного правозахисту є безперечною.

Визначено, що окрім запровадження засадничих принципів, глобальний рівень конституціоналізму підтримується практикою захисту прав людини через діяльність конвенційних органів, утворених у рамках універсальних міжнародних договорів. Такі ухвалені під егідою ООН акти, як Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації 1965 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 1966 р., Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Конвенція про права осіб з інвалідністю 2006 р. не лише передбачають право на захист власних прав та інтересів і встановлюють його ключові риси, але й закріплюють (у власних положеннях або у приписах спеціальних факультативних протоколів) специфіку процедур звернення до конвенційних органів осіб, чиї гарантовані договором права було порушено. Стандартною умовою такого звернення є попереднє вичерпання заявником ефективних засобів правового захисту в національній юрисдикції, тому практика роботи конвенційних комітетів із визначення прийнятності скарг одразу поставила питання включення до складу таких органів установ конституційної юстиції. Поза вирішенням цього питання будь-яким конвенційним комітетом щодо конкретної національної правової системи у конкретній справі, усі органи конституційної юстиції мають застосовувати під час захисту прав людини відповідні стандарти ефективності, опрацьовані органом ООН для національного правового захисту.

Обґрунтовано, що ключовим для становлення глобальних стандартів конституціоналізму у вимірі захисту прав людини залишається Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. (далі – МПГПП). У ст. 2 та 14 МПГПП встановлено загальні та судові стандарти захисту державою прав людини, які мають виконуватися в рамках національних конституційних процесів; зміст цих стандартів визначається наданими КПЛ ООН загальними роз'ясненнями, насамперед № 31, 32 та 33, а також практикою Комітету.

У рамках виокремлених стандартів виконання норм МПГПП може здійснюватися через перегляд не відповідних Пакту положень національного законодавства, а інкорпорація норм Пакту в національні правові системи носить характер конституційного процесу. Питання ролі органів конституційної юстиції у захисті гарантованих МПГПП прав, їх статусу як ефективного засобу національного захисту, поширення на конституційні суди стандартів ст. 14 Пакту залишаються відкритими. У висновку КПЛ у справі «Дуглас, Джентлс та Керр проти Ямайки» № 352/1989 було визначено парадокс, за яким, якщо конституційне провадження не є ефективним національним правовим засобом, обмеження особи в доступі до такого провадження не є само по собі порушенням стандартів Пакту.

Визначено, що істотним фактором уніфікації механізмів захисту прав людини органами конституційної юстиції є прагнення конвенційних комітетів, насамперед КПЛ, узагальнювати відомості про національні моделі правозахисту та робити відповідні пропозиції щодо їх удосконалення. Таке узагальнення здійснюється через отримання комітетами періодичних доповідей (звітів) держав щодо стану дотримання ними відповідних стандартів захисту прав людини; стандарти змісту та форми таких доповідей встановлюються органами ООН або окремими конвенційними комітетами. Іntenсифікація цих процесів відбулася з початку ХХІ ст., коли конвенційні органи, в умовах їх переважаності доповідями держав, запровадили спрощену звітність, за якою доповіді визначаються переліками запитань, наданими комітетом конкретній державі. Зокрема у наданих КПЛ опитувальниках приділено значну увагу національним конституційним механізмам захисту прав людини. Така практика узагальнення відомостей впливає не лише на становлення глобальних відносин конституціоналізму, але й на конституційні правопорядки окремих держав.

Доведено взаємний зв'язок універсальних і національних конституційних механізмів захисту прав людини в умовах глобалізації конституціоналізму та діяльності конвенційних органів під егідою ООН, що розглядають звернення фізичних осіб і водночас встановлюють стандарти ефективності захисту прав людини для національних органів, включно із конституційними судами, доведено особливу роль у цих процесах Комітету з прав людини ООН.

У підрозділі 3.2. «Європейські правові стандарти конституційних систем захисту прав людини» досліджено вплив регіональних механізмів захисту прав людини на національні конституційні системи в Європі.

Доведено, що діяльність ОБСЄ у сфері демократичних інститутів і прав людини має вагомe значення для формування міжнародних стандартів щодо захисту прав людини в системі конституційної юстиції. Попри те, що серед документів ОБСЄ на сьогодні відсутні акти, прямо присвячені питанням конституційної юстиції, в окремих резолюціях Парламентської асамблеї ОБСЄ з прав людини та в окремих Керівних принципах, опрацьованих БДПЛ ОБСЄ з питань діяльності правозахисників, містяться стандарти відповідної поведінки державних органів, які можуть бути застосованими й до захисту в системі

конституційного правосуддя та судочинства. Важливими у цій сфері також вбачаються окремі консультативні висновки, які БДПЛ ОБСЄ здійснило як самостійно, так і разом з Венеційською комісією з питань окремих законів у сфері державного захисту прав людини та організації правосуддя й судочинства.

Встановлено, що діяльність Ради Європи щодо конституційних механізмів захисту прав людини першою чергою охоплює встановлення наднаціональних стандартів захисту прав людини, відображених у Конвенції 1950 р. та в протоколах до неї, розвинутих у практиці ЄСПЛ. Конвенція 1950 р. містить опосередковані відсилання до питань конституційної юстиції, адже питання застосування до конституційних проваджень ст. 6 залишається відкритим. Але ст. 13 Конвенції прямо гарантує право кожного на ефективний засіб правового захисту. Частина 1 ст. 35 Конвенції 1950 р. дозволяє ЄСПЛ приймати до розгляду скарги осіб щодо порушення їх конвенційних прав державами лише після того, як було вичерпано всі національні засоби юридичного захисту, – отже у цій наднаціональній системі також постає питання діяльності конституційної юстиції як ефективного національного засобу, запровадження стандартів такої ефективності та стандартів судочинства у конституційний процес.

Окрім того, практика ЄСПЛ щодо ефективності конституційного суду як засобу захисту прав людини є варіативною; винесені у 2002 році рішення Суду у справах «Антун Славічек проти Хорватії», «Фернандес Моліна та інші проти Іспанії» та «Мілан Андрашік та інші проти Словаччини» свідчать про сприйняття ЄСПЛ конституційних судів як засобу правового захисту, яких охоплюється стандартами Конвенції 1950 р. Водночас у рішенні «Дебоно проти Мальти» 2006 р. ЄСПЛ встановив для себе можливість визначати порушення Конвенції державою у справі, де національний Конституційний Суд не виявив порушень прав особи, а в рішенні 2006 р. «Сукоблевич проти Хорватії» відкинув можливість повторного подання конституційної скарги як ефективний засіб правового захисту.

Обґрунтовано, що виключної значущості в рамках діяльності Ради Європи набула діяльність Венеційської комісії, що впливає на розвиток конституційних механізмів захисту прав людини через супроводження процесів здійснення конституційних реформ у державах Європи, включно з аналізом відповідних змін повноважень органів конституційної юстиції. Також відповідний вплив здійснюється шляхом надання консультативних висновків (резюме) державам Ради Європи, здійснення Комісією порівняльних досліджень, зокрема й присвячених питанню індивідуального звернення до конституційних судів, таких як Контрольний перелік з верховенства права 2016 р. та Дослідження про прямий доступ до конституційної юстиції 2010 р. Важливим для підвищення правозахисного виміру національних моделей конституційної юстиції є заохочення Венеціанською комісією національних органів конституційної

юстиції до співпраці та взаємодії, зокрема через створення та забезпечення діяльності Спільної ради конституційної юстиції.

Істотним практичним підґрунтям уваги Комісії та інших структур Ради Європи до питання захисту прав особи у конституційних провадженнях є потреба скорочення кількості скарг до перевантаженого ними ЄСПЛ. Водночас документи та дослідження Ради Європи не призвели до системного вирішення цього питання. Було б важко очікувати на інший варіант розвитку подій в умовах, коли основною метою розбудови механізмів конституційної юстиції було визначено не скорочення порушень прав людини в національних правових системах, а суто скорочення зовнішніх наслідків таких порушень у формі заяв до ЄСПЛ. Крім того, розгляд конституційного провадження за індивідуальними скаргами щодо захисту прав особи як моделі рятування ЄСПЛ від перевантаження не знімає питання порушення прав особи самим конституційним судом, додаткового надмірного подовження тривалості національної судової процедури (із включенням до неї етапу конституційного провадження) або аспектів незастосування конституційним судом у справі Конвенції 1950 р., її невірною або невігідною заявнику застосування.

У підрозділі 3.3. «Механізми координації національних конституційних систем захисту прав людини» досліджено особливості засобів координації національних систем захисту прав людини на основі досвіду світових конституційних систем.

Обґрунтовано, що важливою складовою підвищення ефективності національних моделей захисту прав людини в роботі органів конституційної юстиції є налагодження дієвих механізмів взаємодії цих органів між собою. Такі механізми можуть виникати як під егідою міжнародних організацій, так і з ініціативи самих конституційних судів, – у рамках їх діяльності проводиться обмін досвідом і практиками, зокрема й стосовно захисту прав людини. До таких структур слід віднести Всесвітню конференцію конституційної юстиції, Конференцію європейських конституційних судів, Іbero-Американську конференцію конституційного правосуддя, Конференцію конституційних органів держав молодшої демократії, Асоціацію конституційної юстиції країн Балтійського та Чорноморського регіонів. Значна частина цих структур працює в рамках періодичних зустрічей, тематичних конференцій, друку періодичних видань та утворення електронних баз даних, у форматі міцної взаємодії з Венеційською комісією, яка у цьому напрямі роботи вийшла далеко за межі Ради Європи та набула глобальних рис.

Встановлено, що одним з ключових механізмів у цій сфері слід вважати Всесвітню конференцію конституційної юстиції (далі – ВККЮ), яка вже провела п'ять Світових конгресів. Завданнями ВККЮ, створеної з ініціативи ВК, на підґрунті регіональних об'єднань органів конституційної юстиції було визначено проведення регулярних конгресів, регіональних конференцій і семінарів, організація обміну досвідом і практикою, надання добрих послуг органам конституційної юстиції за їх проханням. Головною ж метою

Конференції було визначено сприяння взаємодії («правничому діалогу») між судьями конституційних судів різних держав у глобальному вимірі.

У четвертому розділі **«Розбудова вітчизняної моделі захисту прав людини в конституційній юстиції»**, який складається з трьох підрозділів, досліджено етапи становлення конституційних механізмів захисту прав і свобод людини й громадянина в Україні, проблемні аспекти практики їх застосування, зокрема в рамках євроінтеграційних процесів в Україні.

У підрозділі 4.1. *«Становлення національних конституційних механізмів захисту прав людини в Україні»* проаналізовано етапи виникнення і розвитку національних конституційних механізмів захисту прав людини.

Аргументовано, що становлення національного інституту конституційної юстиції в незалежній Україні можна поділити на кілька важливих етапів. Перш за все варто згадати Закон України «Про Конституційний Суд України» від 3 червня 1992 року, який заклав правове підґрунтя для створення нового інституту судової влади. Протягом початкового періоду захист прав і свобод особи органом конституційної юрисдикції здійснювався здебільш опосередковано. У вітчизняній юридичній науці по-різному оцінювали таку реалізацію Конституційним Судом України правозахисної функції: від обґрунтування достатності тих повноважень, якими наділявся Суд задля належного захисту прав людини, до висловлення пропозицій стосовно нагальної потреби вдосконалення ролі органу конституційної юстиції, наділивши його повноваженнями здійснювати конституційне правосуддя за конституційними скаргами.

Зазначено, що існуюча модель початкового періоду Конституційного Суду України як органу конституційної юрисдикції не відображала його основного призначення – бути органом конституційної юстиції та стояти на сторожі основних прав і свобод людини, створивши належні ефективні шляхи безпосереднього звернення громадян до Конституційного Суду за захистом своїх прав.

Доведено, що із запровадженням конституційної скарги Конституційний Суд України набуває рис органу конституційної юстиції, адже він стає на захист конституційних прав і свобод, розвиваючи таким чином свою правозахисну функцію.

Зосереджено увагу на тому, що становлення органу конституційної юстиції в Україні відбувалося поступово, у перші роки незалежності характеризувалося відсутністю єдиного бачення як у законодавця, так і в науковій думці стосовно оптимальної моделі Конституційного Суду для України, з огляду на історичне минуле нашої держави та кардинальну зміну підходу у відносинах «державалюдина». Із внесенням змін до Конституції України в 2016 році Конституційний Суд України набув рис повноцінного органу конституційної юстиції, з появою права особи безпосередньо звернутися до цього суду за захистом своїх прав, що стало важливою складовою частиною процесів

наближення нашої держави до світових стандартів демократії, а також визначним етапом розвитку вітчизняного конституціоналізму.

У підрозділі 4.2. «Практика застосування національних конституційних механізмів захисту прав людини» розкрито дослідження ефективності та проблемні аспекти практики застосування національних конституційних механізмів захисту прав і свобод людини.

Належний рівень забезпечення й ефективні механізми захисту прав людини розглядаються як один з найбільш важливих елементів легітимації державної влади, а конституційний захист цих прав відносять до фундаментальних рівнів захисту.

Обґрунтовано, що формування конституційних механізмів захисту прав людини в незалежній Україні відбулося за умов тривалої несформованості ключового конституційного суб'єкту такого захисту – Конституційного Суду України. Водночас утворений у 1997 р. Конституційний Суд отримав функції контролю конституційності законів та інших правових актів Конституції України, офіційного тлумачення Конституції та законів України. При цьому форми захисту прав і свобод людини носили опосередкований характер, без надання індивідам права оскаржувати конституційність актів, із можливістю отримання від Конституційного Суду офіційних тлумачень Конституції та законів. За таких умов не індивіди, а ключові суб'єкти права на конституційне подання стали у 1997–2017 роках основними ініціаторами захисту прав людини Конституційним Судом України, із схваленням низки важливих для правозахисного виміру рішень саме за зверненнями індивідів. За ці два десятиріччя Конституційний Суд України розкрив зміст майже всіх прав і свобод людини, гарантованих Конституцією України, здійснив тим самим вагомий вплив на стан забезпечення основоположних прав і свобод людини та їх належну деталізацію на законодавчому рівні.

Встановлено, що Конституційний Суд України за всю історію свого існування зазнав значної зміни свого правового статусу, а після внесення змін до Основного Закону в 2016 році та прийняття Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року, він перетворився з органу конституційного контролю на повноцінний орган конституційної юстиції, який здатний ефективно виконувати функцію захисту прав і свобод людини та громадянина.

У підрозділі 4.3. «Розвиток національних конституційних механізмів захисту прав людини в умовах європейської інтеграції України» проаналізовано забезпечення захисту прав людини як ключову складову процесу європейської інтеграції нашої держави.

Визначено, що у контексті адаптації українського законодавства до законодавства ЄС забезпечення соціальних прав людини (право на гідний рівень життя та соціальний розвиток тощо), політичних прав (дотримання міжнародних виборчих стандартів, права на об'єднання тощо), захист прав

власності та виключних авторських прав є запорукою стабільних партнерських відносин із державами – членами ЄС.

Підкреслено, що безперечним орієнтиром європейських стандартів у сфері забезпечення і захисту прав людини виступає Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та практика Європейського суду з прав людини. Таким чином виокремлено два окремі, але взаємопов'язані напрями європеїзації конституційного правопорядку в Україні: перший – з огляду на євроінтеграційні прагнення України, а другий – з огляду на зобов'язання нашої держави, що випливають з ратифікації Європейської конвенції з прав людини та відповідної практики ЄСПЛ.

Доктринальне сприйняття практики діяльності Конституційного Суду обґрунтувало потреби її удосконалення як євроінтеграційними прагненнями України, так і потребою реалізації правозахисних стандартів Ради Європи. При цьому в якості пріоритетних змін відзначалося удосконалення інституційної незалежності Конституційного Суду та його суддів, удосконалення організаційно-функціональної структури Суду та власне інструментів захисту конституційних прав людини; імплементація в діяльність Суду стандартів судочинства Ради Європи.

Аргументовано значення діяльності Конституційного Суду України як дієвого учасника процесу конституціоналізації в умовах залучення до правового простору ЄС, що полягає у відстоюванні Конституції шляхом офіційного тлумачення її положень та законів України, а також здійснення юрисдикційної діяльності, що слугуватиме вагомим аргументом для внесення змін до Конституції.

У п'ятому розділі «Перспективи глобалізації систем захисту прав людини органами конституційної юстиції», який складається з двох підрозділів, досліджено аспекти програмного забезпечення розвитку механізмів захисту прав людини у конституційній юстиції, зокрема шляхом запровадження інституту конституційної скарги, а також поточних проблем, пов'язаних із розглядом таких скарг Конституційним Судом України.

У підрозділі 5.1. «Програмне правове забезпечення розвитку конституційних механізмів захисту прав людини» проаналізовано заходи програмного правового забезпечення процесів трансформації конституційних норм щодо захисту прав людини.

Констатовано, що розвиток системи судочинства та захисту прав людини в Україні передбачався насамперед програмними актами, ухваленими в рамках взаємодії нашої держави з Радою Європи, ЄС та НАТО.

Натомість, вітчизняні програмні нормативні акти у сфері судової реформи та національної безпеки, коаліційні та урядові програми у цілому послідовно відображали потребу удосконалення системи та механізмів конституційної юстиції, але чітких векторів відповідного розвитку не встановлювали, зокрема й у частині посилення правозахисного виміру діяльності конституційної юстиції. Лише в Національній стратегії у сфері прав людини та в Плані дій з її

реалізації 2015 р. прямо передбачалося запровадження конституційної скарги для фізичних та юридичних осіб у рамках забезпечення права на незалежний і справедливий суд у розумний строк.

Встановлено, що численні програмні акти забезпечення взаємодії України з ЄС, схвалені як до набуття чинністю Угоди про асоціацію з Союзом, так і після неї, програми євроатлантичної інтеграції України приділяли значну увагу аспектам забезпечення права людини на справедливий суд і підвищенню ефективності вітчизняної системи судочинства. Водночас питання удосконалення конституційного судочинства у вимірі правозахисту, на відміну від аспектів інституційної розбудови Конституційного Суду України, не були відображені у наведених актах. Питання модернізації системи конституційної юстиції неодноразово підіймалося у Планах дій Ради Європи для України, схвалюваних на виконання двостороннього Меморандуму 2006 р., зокрема й у Плані на 2018–2021 роки. Цей документ передбачає підтримку інституційної спроможності та кадрового потенціалу Конституційного Суду України в умовах реалізації ним правових механізмів конституційної скарги. Отже, запровадження механізмів правозахисту у вітчизняній моделі конституційної юстиції носило певною мірою незапрограмований, ситуативний характер.

У підрозділі 5.2. «Проблеми та перспективи розвитку конституційних механізмів захисту прав людини» досліджується процес запровадження інституту конституційної скарги, а також поточні проблеми, пов'язані з розглядом таких скарг.

Встановлено, що ухилення від проблеми конституційного правозахисту в програмних актах з питань судоустрою і національної безпеки та політико-правових документах демократичного державного будівництва контрастує з приписами Національної стратегії у сфері прав людини та Планом дій з її реалізації 2015 р. У цих документах прямо передбачалося запровадження конституційної скарги для фізичних та юридичних осіб у рамках забезпечення права на незалежний і справедливий суд у розумний строк.

Аналіз процедури запровадження в Україні інституту конституційної скарги у 2016–2017 роках свідчить про вагомий вплив її тривалого характеру на інтереси заявників. Адже запровадження цього інституту в Конституцію відбулося в червні 2016 р., а відповідний законодавчий механізм було запроваджено тільки в липні 2017 р., нормативні акти самого Конституційного Суду України з опрацювання конституційних скарг було схвалено у серпні 2017 р. – лютому 2018 р. Норми закону «Про Конституційний Суд України» 2017 р. та Регламенту Конституційного Суду України 2018 р. помітно звужують зміст конституційної новели з питань конституційної скарги.

Запровадження в Україні інституту конституційної скарги у 2016–2017 роках відрізнялося тривалим характером законодавчої реалізації конституційних приписів і певним обмеженням гарантованих Конституцією можливостей заявника на рівні профільного закону та регламентних актів. Таке обмеження полягає в законодавчій забороні подання конституційних скарг

юридичними особами публічного права та тлумачення норм Конституції України за конституційними скаргами, встановлення хронологічних обмежень щодо подання конституційної скарги. Очевидно проблемними аспектами процедури конституційної скарги стали повноваження Секретаріату Конституційного Суду щодо первинної оцінки відповідності конституційної скарги нормам закону та аспекти надання правової допомоги заявнику, можливість подання колективних конституційних скарг і оскарження нормативних актів, що мають силу закону України, але носять іншу назву.

За умови великої кількості поданих до Конституційного Суду в 2016–2018 роках конституційних скарг, тривалий час були відсутні рішення по суті за підсумками їх розгляду. Крім того, з 1194 поданих за наведений період скарг було визнано прийнятними тільки 37, із відчутною долею скарг, вимоги в яких дублювалися, та скарг, поданих від імені потужних комерційних структур, а не фізичних осіб. Предметом більшості поданих конституційних скарг стали норми законів, які скоротили спеціальні соціальні гарантії різним категоріям осіб та обмежили у процесуальному законодавстві можливість подання апеляцій і касацій. Масовість подання конституційних скарг свідчить про витребуваність цього правозахисного механізму, попри відсутність сформованої практики та правової допомоги заявникам. Істотним викликом стало відхилення суддями Конституційного Суду сотень конституційних скарг через їх невідповідність суто формальним вимогам законодавства або нібито через відсутність належної мотивації та обґрунтування вимог.

Вищенаведене зумовлює потребу наступного удосконалення норм закону «Про КСУ» та Регламенту Конституційного Суду України з питань конституційної скарги:

- передбачити можливість подання конституційної скарги для органів місцевого самоврядування;
- передбачити можливість оскарження рішення Секретаріату Конституційного Суду України про повернення скарги заявнику до судді-доповідача Конституційного Суду України;
- передбачити право заявника вимагати від Конституційного Суду України тлумачення норми Конституції України, невідповідність якій норми закону стала підставою до подання скарги, надання Конституційним Судом України права здійснювати таке тлумачення норми Конституції з власної ініціативи під час розгляду справи;
- врегулювати питання правової допомоги, зокрема підстав надання заявникові безкоштовної правової допомоги та прав захисника під час конституційного провадження.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє зробити певні висновки щодо стану та перспектив механізмів інституту захисту прав людини у системі конституційної

юстиції.

1. Становлення філософської, юридичної та релігійної доктрини Античності урахувало феномен людини як соціальної цінності, гарантії її існування, взаємозв'язки інтересів суспільства, влади та індивіда. Водночас антична філософська думка носила прагматичний характер стосовно захисту інтересів людини та визнавала примат публічних інтересів над приватними. Сумніви щодо ролі людини як суто соціальної істоти та неухильного слуги суспільного блага були підняті завдяки християнським вченням. Саме християнські філософи уперше визначили державу як структуру, від якої людина може вимагати захисту, та визнали існування особистих благ людини, які доцільно й справедливо захищати. Християнська концепція ідеальної людини як носія певних прав поєдналася із визнанням різноманіття людських властивостей, права особи на розвиток, універсального характеру людської гідності та природної вразливості людини в суспільстві.

2. Пізніше на розуміння правосуб'єктності індивіда, зокрема у національних правопорядках романо-германської правової родини істотно вплинула доктрина схоластів. Християнська середньовічна філософія прагнула вирішити питання класифікації потреб людини, змісту людських природних властивостей, на які не може вплинути суспільство, аспекти взаємної узгодженості людської волі, свободи, бажань і вчинків, нормативності та індивідуальності її обов'язків, видів свободи та прав особи. Саме ця правова доктрина стала передвісником майбутніх систем конституціоналізму та механізмів захисту в них прав людини.

3. У часи Відродження гуманістичний підхід істотно вплинув на аксіологічне сприйняття цінності людської особистості; тези ж утопістів щодо статусу людини передували наступним парадигмам тоталітарних режимів, зокрема щодо несумісності суду та правозастосування з тоталітарною ідеологією обмеження прав особи. Прогресивна доктрина Саламанкської школи виводила можливість обмеження прав особи із факту колективної реалізації цих прав та інтересів, невідчужуваних і природних, а також виводила повноваження держави на насильство й обмеження прав із колективних прав (народного суверенітету); ця доктрина запропонувала концепт суспільного договору як засіб захисту індивіда у суспільстві.

4. У філософській думці Нового часу природність прав людини пов'язувалася з її належністю до натуральних об'єктів, визнавалося природне прагнення особи захищати та реалізовувати ці права найкращим для неї шляхом, пропонувалися ієрархії суспільних цінностей із пошуком в них місця для інтересів і потреб індивіда, визначалися індивідуальні та колективні механізми самозахисту людиною своїх інтересів. Констатувалося, що вирішення конфлікту суспільного й особистого інтересу є неможливим або важко здійсненним у межах позитивного правопорядку, така суперечка визначалася як тимчасове використання природного «стану війни» між індивідом і структурою, яка обмежує його права.

5. Політичні праці засновників американського конституціоналізму стали системним базисом для подальшого розвитку наукової думки в цій сфері; вони ґрунтувалися саме на попередніх тезах європейської правової доктрини про колективні механізми захисту й відновлення порушених прав. Захист прав людини від неправомірного обмеження вбачався ними у заснуванні відповідального уряду та у забезпеченні свободи народу. Цією доктриною визнавався природний характер прав людини та їх уразливість, об'єктивна невідповідність і водночас взаємодія між «справжнім» суспільним благом і потребами й правами індивіда, що можуть бути обмежені. Соціальна цінність таких прав визначалася при цьому саме через їх варіативність, зумовлену природним різноманіттям інтересів особистості. Основною загрозою правам людини за конституційного врядування ця доктрина вважала політичну боротьбу, вона визначала систему стримань і противаг, а також послідовну протидію спробам встановлення диктатури як засоби нейтралізації цієї небезпеки.

6. Для європейських авторів ХІХ ст. базового значення та ретельного філософського визначення набуває категорія свободи, через яку за умов конституціоналізму має здійснюватися реалізація прав людини; для цих авторів типовою є гостра критика ефективності конституційних механізмів захисту прав людини. Дослідники підкреслювали важливість співвіднесення прав особи та можливості їх обмеження, відзначали відмінність розуміння свободи у стародавньому світі (як знаряддя народовладдя) та у новітні часи (як знаряддя реалізації прав людини), констатували неможливість відчуження свободи як соціальної цінності, визначали абстрактний формат взаємодії свободи, інтересів особи та діяльності держави, висвітлювали передумови свободи як стану та явища.

7. Тогочасним європейським авторам властива прагматичність міркувань, зокрема щодо конформізму будь-якої публічної влади, яка має забезпечувати захист прав людини, стосовно рівної ролі революційного й еволюційного шляхів запровадження конституційних механізмів захисту прав людини. Ними доводилася можливість застосування конституційних механізмів захисту свободи індивіда лише на певному етапі розвитку суспільства, тезу самоцінності прав і свобод індивіда та водночас їх вразливості навіть за умов прогресивного суспільного ладу. Для публічного врядування в умовах конституціоналізму ключовим визначалося питання самозахисту прав особи та здійснення «непрямої допомоги», зокрема у контексті захисту прав особи. Спроби принципового вирішення цих питань повернули модерну доктрину до констатації зв'язку питання захисту прав людини у державі із загальними парадигмами добра та зла.

8. Практика захисту прав людини тривалий період еволюціонувала окремо від розвитку філософської та наукової думки. Ще у Стародавньому Світі виникла конкуренція між судовими та адміністративними органами влади щодо захисту інтересів особи, включно із найвищими управлінськими структурами.

Слабкість правових і управлінських форм забезпечення інтересів особи призводила до пошуку політичних та інших соціальних моделей їх захисту. За недемократичних форм публічного управління ключовою з таких моделей став і залишається досі патронат, як опікування інтересами індивідів з боку соціально значущої особи. Патронат, як концепт, подібний до влади голови родини та до влади господаря над рабами, знайшов максимальний розвиток у Римській державі, він мав правове визнання та оформлення, але співіснував як з судовими, так і з управлінсько-адміністративними процедурами.

9. Раннє Середньовіччя сприйняло від Римської держави як моделі судового та адміністративного захисту інтересів особи, так і інститути патронату, сприйняті як тогочасними державами, так і Церквою. У наступному на засадах патронату виникли феодалні відносини, ключовою метою яких було саме захищення уразливих інтересів індивідів на засадах взаємності інтересів їх учасників. Альтернативною формою захисту інтересів осіб у ті часи стали запроваджені Церквою суспільні механізми (притулок, Божий мир тощо). Поступове укріплення державної влади призвело до загострення суперечності між інтересами державного управління та васалітету, зумовленого їх взаємовиключними векторами захисту інтересів залучених осіб. Поява таких актів як англійська Велика хартія вольностей та угорська Золота булла призвело до поступового визнання, в умовах постійної загрози повстань і спротиву, обмеженості державної влади нормами права, зокрема й стосовно захисту інтересів індивідів. Водночас і надалі механізми захисту інтересів особи розвивалися вкрай повільно та зводилися до скарг суверену і його представникам, до феодалних механізмів захисту інтересів васалів і залежних осіб, а також до загальних судових процедур римського, церковного та звичаєвого права.

10. Формування в Нові часи у Великобританії засад конституційного ладу охопило нормативне визнання права індивідуальних петицій голові держави та парламенту, судових гарантій забезпечення права особи на свободу (*habeas corpus*). Зазначені механізми були рециповані й конституційною моделлю Сполучених Штатів, яка передбачала розподіл влад і здійснення вищого контролю за дотриманням прав людини з боку Верховного суду держави. Пізніше така модель конституційного правозахисту поширилася на інші держави прецедентної правової системи.

11. Запровадження у Новітні часи конституційного ладу у низці країн романо-германської правової системи та поступова глобалізація відповідних правових стандартів призвела до конституційного закріплення права людини на звернення (петицію) щодо захисту власних прав. Визнання потреби забезпечення спеціальних процедур захисту конституційних норм, зокрема й стосовно прав людини, відбувалося через доволі тривалий розвиток конституційних моделей. Інститут конституційного суду, запроваджений у австрійській правовій системі, пізніше набув поширення у національних правових системах, із варіативним закріпленням повноважень такого суду,

порядку звернення до цієї інституції, зокрема з питань порушення прав індивіда, а також у вимірі провадження у конституційному суді та порядку виконання його рішень. У різних національних моделях або індивід може прямо оскаржувати у конституційному суді обмеження власних прав правовим актом, або можливість звертатися до конституційної юстиції з цих питань надано загальним судам, що розглядають конкретні справи, або можливість звернення до конституційного суду надається виключно ключовим конституційним органам.

12. Попри поширення в правових системах низки європейських країн механізмів захисту прав особи конституційними судами через механізми конституційної скарги, багато держав із тривалою конституційною традицією або не застосовують таку модель, або передбачають лише опосередковані чи обмежені можливості звернення індивідів до органів конституційної юстиції. У низці держав функції конституційної юстиції виконує Верховний суд або його окрема палата; а в соціалістичних правових системах механізмів конституційного правозахисту, так само як і окремих органів конституційної юстиції, не передбачено узагалі. Така позиція низки демократичних держав викликає питання співвіднесення заборони особі скаржитися до конституційної юстиції з її правами на петиції, на звернення до органів влади та на захист власних прав усіма правомірними засобами.

13. До основних проблем конституційного правозахисту шляхом розгляду скарг індивідів конституційним судом належать: доведення попереднього вичерпання заявниками захисту власних прав у адміністративний та судовий спосіб; межі прав, що підлягають конституційному правозахисту; оскарження особою відмови у прийнятті конституційним судом заяви до розгляду; усунення конкуренції між механізмами конституційного правозахисту та міжнародних правозахисних структур. Неврегульованим є питання відповідача в рамках провадження за конституційної скаргою задля забезпечення справедливості й змагальності, а також можливість припинення процесу через відкликання конституційної скарги.

14. Через механізм конституційної скарги виникають проблеми конкуренції двох процесуальних порядків, в яких розглядається справа заявника, а також дотримання інтересів третіх та інших осіб у справі, яка розглядалася судом загальної юрисдикції до подання конституційної скарги. Невирішеним є й питання виконання рішення конституційного суду в рамках первинного провадження та інших справ у загальних судах з аналогічних правових підстав. Певним викликом є й диспозиційність та дискреційність дій судді, який може (але не повинен) передати справу конституційності застосованого ним акту до конституційного суду, а також питання врахування ним у цій ситуації позицій сторін справи. Поширена нині конституційна заборона судам застосовувати неконституційний акт (навіть не скасований конституційним судом) є позитивною рисою розвитку конституційного правозахисту.

15. Виникнення універсальних механізмів захисту прав людини сприяло удосконаленню національних моделей захисту прав людини в рамках роботи органів конституційної юстиції, що пояснюється гіпотезою існування наднаціонального конституціоналізму, яка відображає право особи на захист її прав, втілене у приписах Статуту ООН, Загальної декларації прав людини 1948 р. та в низці інших глобальних нормативних актів. Крім запровадження засадничих принципів, глобальний рівень конституціоналізму підтримується практикою захисту прав людини через діяльність конвенційних органів, утворених у рамках універсальних міжнародних договорів. Такі ухвалені під егідою ООН конвенції не лише передбачають право особи на захист власних прав та інтересів і встановлюють його ключові риси, але й закріплюють специфіку процедур звернення до конвенційних органів фізичних осіб. До умов такого звернення глобальний правопорядок відносить попереднє вичерпання заявником ефективних національних засобів правового захисту. Це ставить питання щодо віднесення установ конституційної юстиції до таких засобів захисту, а також щодо виконання конституційними судами відповідних стандартів ефективності, опрацьованих конвенційними органами.

16. Ключовим для глобальних стандартів захисту прав людини є Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р., яким встановлено загальні та судові стандарти захисту державою прав людини, що мають виконуватися в рамках національних конституційних процесів; зміст цих стандартів визначається наданими КПЛ ООН загальними роз'ясненнями та практикою Комітету. Питання ролі органів конституційної юстиції у захисті гарантованих Пактом прав, їх статусу як ефективного засобу національного захисту, поширення на конституційні суди стандартів Пакту залишаються відкритими. Істотним фактором уніфікації механізмів захисту прав людини органами конституційної юстиції є прагнення конвенційних комітетів, насамперед КПЛ, узагальнювати відомості про національні моделі правозахисту та робити відповідні пропозиції щодо їх удосконалення. Інтенсифікація цих процесів відбулася з початку XXI ст., коли конвенційні органи запровадили спрощену звітність, за якою доповіді визначаються переліками запитань, наданими комітетом конкретній державі, із значною увагою до національних конституційних механізмів захисту прав людини. Така практика впливає не лише на становлення глобальних відносин конституціоналізму, але й на конституційні правопорядки окремих держав.

17. Певне значення для формування стандартів щодо захисту прав людини в системі конституційної юстиції має діяльність ОБСЄ у сфері демократичних інститутів і прав людини, що відображено як в окремих документах цієї організації, так і в наданих нею консультативних висновках з питань окремих законів у сфері державного захисту прав людини та організації правосуддя й судочинства. Більш системною у цьому вимірі є відповідна діяльність Ради Європи, що сприяла встановленню наднаціональних стандартів захисту прав людини, відображених у Конвенції 1950 р. та протоколах до неї, розвинутих у

практиці ЄСПЛ. Конвенція 1950 р., як і Пакт 1966 р., містить лише опосередковані відсилання до питань конституційної юстиції, її реалізація також ставить питання діяльності конституційної юстиції як ефективного національного засобу, що має бути вичерпаним особою до звернення в ЄСПЛ, та водночас – і застосування стандартів такої ефективності й судочинства у конституційному процесі.

Практика ЄСПЛ щодо ефективності конституційного суду як засобу захисту прав людини в рамках розгляду їх індивідуальних скарг є варіативною. Визнання такої ролі в цілому поєднується ЄСПЛ із збереженням для себе можливості визначати порушення Конвенції державою у справі, де конституційний суд не виявив порушень прав особи, із невизнанням повторного подання конституційної скарги як ефективного засобу правового захисту.

18. Виключну роль для розвитку механізмів захисту прав людини органами конституційної юстиції має Венеційська комісія, яка супроводжує процеси конституційних реформ у державах Європи, надає аналіз зміни повноважень органів конституційної юстиції. Подібний вплив, шляхом надання державам консультативних висновків, має й Комісія порівняльних досліджень Ради Європи, зокрема й щодо індивідуальних звернень до конституційних судів. Важливим для правозахисного виміру національних моделей конституційної юстиції є заохочення конституційних судів Венеціанською комісією до співпраці та взаємодії, зокрема через діяльність Спільної ради конституційної юстиції. Істотним практичним підґрунтям уваги Комісії та інших структур Ради Європи до питання захисту прав особи у конституційних провадженнях є потреба скорочення кількості скарг до перевантаженого ними ЄСПЛ. Розгляд конституційного провадження за індивідуальними скаргами щодо захисту прав особи як форми рятування ЄСПЛ від перевантаження не знімає питання порушення прав особи самим конституційним судом, додаткової тривалості національної судової процедури (із включенням до неї етапу конституційного провадження) або аспектів незастосування, невірного або невігідного заявнику застосування конституційним судом у Конвенції 1950 р.

19. Підвищенню ефективності національних моделей захисту прав людини конституційними судами сприяє налагодження між ними дієвих механізмів взаємодії. Такі механізми реалізуються як під егідою міжнародних організацій, так і з ініціативи самих конституційних судів, у рамках їх діяльності проводиться обмін досвідом і практиками, зокрема й стосовно захисту прав людини. Значна частина утворених міждержавних структур органів конституційної юстиції працює в рамках періодичних зустрічей, тематичних конференцій, друку періодичних видань та утворення електронних баз даних, у форматі міцної взаємодії з Венеційською комісією.

20. Формування конституційних механізмів захисту прав людини в незалежній Україні відбулося за умов тривалої несформованості ключового конституційного суб'єкту такого захисту – Конституційного Суду України.

Водночас утворений у 1997 р. Конституційний Суд отримав функції контролю конституційності законів та інших правових актів Конституції України, офіційного тлумачення Конституції та законів України. При цьому форми захисту прав і свобод людини носили опосередкований характер, без надання індивідам права оскаржувати конституційність актів, із можливістю отримання від Конституційного Суду офіційних тлумачень Конституції та законів. За таких умов не індивіди, а ключові суб'єкти права на конституційне подання стали у 1997–2017 роках основними ініціаторами захисту прав людини Конституційним Судом України, зі схваленням низки важливих для правозахисного виміру рішень саме за зверненнями індивідів. За ці два десятиріччя Конституційний Суд України розкрив зміст майже всіх прав і свобод людини, гарантованих Конституцією України, здійснив тим самим вагомий вплив на стан забезпечення основоположних прав і свобод людини та їх належну деталізацію на законодавчому рівні.

21. Доктринальне сприйняття практики діяльності Конституційного Суду обґрунтувало потреби її удосконалення як євроінтеграційними прагненнями України, так і потребою реалізації правозахисних стандартів Ради Європи. При цьому в якості пріоритетних змін відзначалося удосконалення інституційної незалежності Конституційного Суду та його суддів, удосконалення організаційно-функціональної структури Суду та власне інструментів захисту конституційних прав людини, імплементація в діяльність Суду стандартів судочинства Ради Європи.

22. Вітчизняні програмні нормативні акти у сфері судової реформи та національної безпеки, коаліційні та урядові програми у цілому послідовно відображали потребу удосконалення системи та механізмів конституційної юстиції, але чітких векторів відповідного розвитку не встановлювали, зокрема й у частині посилення правозахисного виміру діяльності конституційної юстиції. Лише в Національній стратегії у сфері прав людини та в Плані дій з її реалізації 2015 р. прямо передбачалося запровадження конституційної скарги для фізичних і юридичних осіб у рамках забезпечення права на незалежний та справедливий суд у розумний строк.

23. Потреба удосконалення системи конституційної юстиції також відображалася у численних програмних актах забезпечення взаємодії України з ЄС і виконання Угоди про асоціацію з Союзом, у програмах євроатлантичної інтеграції України та в Планах дій Ради Європи для України, але носила загальні риси й не передбачала запровадження інституту конституційної скарги. Лише у відповідному Плані Ради Європи на 2018–2021 роки сформульовано заходи підтримки інституційної спроможності та кадрового потенціалу Конституційного Суду в умовах реалізації ним правових механізмів конституційної скарги. Таким чином, запровадження механізмів правозахисту у вітчизняній моделі конституційної юстиції носило певною мірою незапрограмований, ситуативний характер.

24. Запровадження в Україні інституту конституційної скарги у 2016–2017 роках відрізнялося тривалим характером законодавчої реалізації конституційних приписів і певним обмеженням гарантованих Конституцією можливостей заявника на рівні профільного закону та регламентних актів. Таке обмеження полягає в законодавчій забороні подання конституційних скарг юридичними особами публічного права та тлумачення норм Конституції України за конституційними скаргами, встановленні хронологічних обмежень щодо подання конституційної скарги. Очевидно проблемними аспектами процедури конституційної скарги стали повноваження Секретаріату Конституційного Суду щодо первинної оцінки відповідності конституційної скарги нормам закону та аспекти надання правової допомоги заявнику, можливість подання колективних конституційних скарг та оскарження нормативних актів, що мають силу закону України, але носять іншу назву.

25. За умови великої кількості поданих до Конституційного Суду в 2016–2018 роках конституційних скарг, тривалий час були відсутні рішення по суті за підсумками їх розгляду. Крім того, з 1194 поданих за наведений період скарг було визнано прийнятними тільки 37, із відчутною долею скарг, вимоги в яких дублювалися, та скарг, поданих від імені потужних комерційних структур, а не фізичних осіб. Предметом більшості поданих конституційних скарг стали норми законів, які скоротили спеціальні соціальні гарантії різним категоріям осіб та обмежили у процесуальному законодавстві можливість подання апеляцій і касацій. Масовість подання конституційних скарг свідчить про витребуваність цього правозахисного механізму, попри відсутність сформованої практики та правової допомоги заявникам. Істотним викликом стало відхилення судьями Конституційного Суду сотень конституційних скарг через їх невідповідність суто формальним вимогам законодавства або нібито через відсутність належної мотивації та обґрунтування вимог.

26. Таким чином, потреба удосконалення норм закону «Про Конституційний Суд України» та Регламенту Суду стосовно механізму опрацювання конституційної скарги є нагальною та має, як мінімум, передбачати:

- можливість подання конституційної скарги органами місцевого самоврядування;
- можливість оскарження рішення Секретаріату Конституційного Суду про повернення скарги заявнику до судді-доповідача Суду;
- надання заявнику права вимагати від Конституційного Суду тлумачення норми Конституції України, невідповідність якій норми закону стала підставою до подання скарги, одночасне надання Суду права здійснювати таке тлумачення норми Конституції з власної ініціативи під час розгляду справи;
- врегулювання питання правової допомоги для заявника, зокрема підстав надання заявникові безкоштовної правової допомоги, визначення повноважень захисника під час конституційного провадження.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Індивідуальна монографія:

1. Деркач А.Л. Актуальні питання захисту прав людини в конституційному процесі в контексті глобальних викликів : монографія. Одеса : Фенікс, 2018. 372 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Деркач А. Л. Особливості конституційної юстиції у Франції: порівняльний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Випуск 34-2. Т. 2. С. 22-26.

2. Деркач А. Л. Європейські правові стандарти конституційних систем. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Випуск 40. Т. 3. С. 34-39.

3. Деркач А. Л. Формування складу Кабінету Міністрів України: правове регулювання та реалії сьогодення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Том 3. С. 33-28.

4. Деркач А. Л. Особливості функціонування конституційної юстиції в Федеративній Республіці Німеччина. *Правові системи*. 2017. № 1/2. С. 180-189.

5. Деркач А. Л. Досвід США у впровадженні конституційної скарги. *Правові системи*. 2017. № 3/4. С. 30-37.

6. Деркач А. Л. Захист прав людини як складова глобального конституціоналізму. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 1. Том 2. С. 67-72.

7. Деркач А. Л. Коаліція депутатський фракцій як особливий суб'єкт конституційно-правових відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 7. С. 127-132.

8. Деркач А. Л. Стандарти ОБСЄ у сфері правозахисту та їх застосування конституційною юстицією України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 160-164

9. Деркач А. Л. Правове регулювання колективних конституційних скарг: досвід зарубіжних країн. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. № 3. С. 269.

10. Деркач А. Л. Зміст права на соціальний захист: огляд практики конституційного суду України за 2018 рік. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 6. С. 170-180.

11. Деркач А. Л. Конституційна юстиція та правозахисні механізми Ради Європи. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Випуск 1. С. 155-162.

12. Деркач А. Л. Діяльність органів конституційної юстиції щодо захисту прав людини в сучасних правових системах держав Азії. *Юридичний бюлетень*. 2018. № 7. С. 101-107.

13. Деркач А. Л. Захист прав людини органами конституційної юстиції в сучасних правових системах європейських країн. *Юридичний бюлетень*. 2018. № 8. С. 88-95.

14. Деркач А. Л. Виникнення конституційних процедур захисту прав людини в зарубіжних країнах. *Актуальні проблеми політики*. 2018. Випуск 62. Одеса : Фенікс. С. 61-66.

15. Деркач А. Л. Захист прав людини як складова глобального конституціоналізму. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 1. Том 2. С. 67-72

16. Деркач А. Л. Національні моделі захисту прав людини в роботі органів конституційної юстиції. *Правові системи*. 2018. № 3. С. 70-84.

17. Деркач А. Л. Інститут конституційної скарги в конституціях європейських держав. *Правові системи*. 2018. № 1/2. С. 46-52.

18. Деркач А. Л. Особливості механізмів координації національних конституційних систем захисту прав людини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 2. Том 3. С. 134-138.

19. Деркач А. Л. Проблеми та перспективи розвитку конституційних механізмів захисту прав людини. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 6. Том 3. С. 84-89.

20. Деркач А. Л. Глобальні міжнародно-правові стандарти захисту прав людини та їх відображення в Конституції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 25-29.

21. Деркач А. Л. Окремі європейські нормативні механізми захисту прав і свобод людини та конституційна юстиція. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 19-23.

Статті в іноземних виданнях та наукових виданнях України, які індексовані в міжнародних наукометричних базах:

1. Деркач А. Л. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та становлення сучасного конституціоналізму. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 3. С. 33-36. (Словацька Республіка).

2. Деркач А. Л. Конституционное измерение универсальных нормативных механизмов защиты прав человека. *Право и закон*. 2018. № 3. С. 35–39. (Кыргызская Республика).

3. Деркач А. Л. Конституційна скарга – новий спосіб захисту прав і свобод особи. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2017. Випуск 2. Т. 4. С. 20-24.

4. Деркач А. Л. Эволюция нормативных механизмов защиты прав человека в XVII-XIX столетиях. *Право и Политика*. 2017. № 4. С. 65-70. (Кыргызская Республика).

Тези доповідей на наукових конференціях:

1. Деркач А. Л. Виникнення конституційних процедур захисту прав людини у Англії та Франції XVII-XIX сторіччя. *Юридична наука: виклики і сьогодення* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 12–13 червня 2015 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2015. С. 15-17.

2. Деркач А. Л. До питання порушення конституційних прав людини та громадянина в Україні. *Конституційні цінності і права людини: виклики XXI століття* : матеріали міжнародного наукового семінару (м. Київ, 27 червня 2018 р.). К.: Центр правових наукових досліджень, 2018. С. 3-5.

3. Деркач А. Л. Виникнення конституційних процедур захисту прав людини в період Римської імперії. *Юридична наука: виклики і сьогодення* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 8–9 червня 2018 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2018. С. 6-10.

4. Деркач А. Л. Виникнення конституційних процедур захисту прав людини в період Середньовіччя. *Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи* : міжнародна науково-практична конференція (м. Київ, 9–10 березня 2018 р.). К.: Центр правових наукових досліджень, 2018. С. 6-12.

5. Деркач А. Л. Верховенство права та європейські стандарти правосуддя. *Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 28–29 липня 2017 р.). Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2017. С. 6-10.

6. Деркач А. Л. Органи конституційної юстиції та захист прав людини в Австрії. *Юридична наука: виклики і сьогодення* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 9–10 червня 2017 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2017. С. 17-20.

7. Деркач А. Л. Органи конституційної юстиції та захист прав людини в Німеччині. *Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи* : міжнародна науково-практична конференція (м. Київ, 11–12 березня 2016 р.). К.: Центр правових наукових досліджень, 2016. С. 14-16.

8. Деркач А. Л. Особливості повноважень органів конституційної юстиції та захист прав людини в європейських правових системах. *Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 18–19 січня 2019 р.). Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2019. С. 22-26.

9. Деркач А. Л. Механізми захисту прав людини у діяльності Конституційного Суду Вірменії. *Право як ефективний суспільний регулятор* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 15–16 лютого 2019 р.). Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2019. С. 20-23.

10. Деркач А. Л. Особливості захисту прав людини в рамках конституційної юстиції країн Азії: порівняльний аспект. *Людина і закон: публічно-правовий вимір* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 6–7 жовтня 2017 р.). Дніпро : ГО «Правовий світ», 2017. С. 24-28.

АНОТАЦІЯ

Деркач А. Л. Захист прав людини у конституційному процесі: питання теорії та практики. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право та 12.00.11 – міжнародне право. – Інститут законодавства Верховної Ради України – Київ, 2019.

Дисертація є першим комплексним дослідженням становлення, функціонування та розвитку міжнародно-правових і національних механізмів захисту прав людини органами конституційної юстиції, зокрема розкрито онтологію захисту прав людини в органах конституційної юстиції, еволюцію конституційних процедур захисту прав людини, взаємодію конституційних систем у сфері захисту прав людини, етапи та особливості розбудови вітчизняної моделі захисту прав людини в конституційній юстиції та перспективи глобалізації систем захисту прав людини органами конституційної юстиції на національних і міжнародних рівнях.

У дисертації досліджено етапи виникнення теорії захисту прав людини у науково-правовій доктрині. Визначено особливості європейської конституційної доктрини XIX–XX ст. щодо захисту прав людини, із доведенням констатації у відповідній науковій думці прямого зв'язку цієї проблематики із загально-філософськими проблемами.

Окрему увагу приділено аспектам захисту прав людини у теорії конституціоналізму, ролі держави у проведенні пропаганди високого рівня захисту прав людини як на міжнародному, так і на національному рівні. В цьому контексті проведено ретроспективний аналіз практики захисту прав людини в умовах тоталітарних режимів та їх вплив на ці режими.

У дисертації розкрито питання еволюції міжнародних правових стандартів у сфері захисту прав та основоположних свобод людини шляхом застосування спеціальних публічно-правових процедур і висвітлення сучасних конституційно-правових моделей правозахисту різних країн світу, розкрито коло повноважень суб'єктів конституційної юстиції, зокрема через порівняльний аспект, та особливості розвитку системи прав і свобод людини й

громадянина. В цьому контексті було встановлено спільні та відмінні риси сучасних механізмів захисту прав людини у системі конституційного судочинства, із доведенням зв'язку інституту конституційної скарги з правами особи на петиції, на звернення до органів влади та на захист власних прав усіма правомірними засобами.

Визначено забезпечення взаємного впливу конституційних механізмів захисту прав людини на глобальному та регіональному рівнях і механізми координації національних конституційних систем захисту прав людини. Так доведено взаємний зв'язок універсальних і національних конституційних механізмів захисту прав людини в умовах глобалізації конституціоналізму та діяльності конвенційних органів під егідою ООН, що розглядають звернення фізичних осіб і водночас встановлюють стандарти ефективності захисту прав людини для національних органів, включно із конституційними судами, доведено особливу роль у цих процесах Комітету з прав людини ООН.

Акцентується увага на етапах становлення конституційних механізмів захисту прав і свобод людини й громадянина в Україні та на проблемних питаннях практики їх застосування, зокрема в рамках євроінтеграційних процесів в Україні.

У дисертації досліджено аспекти міжнародного та національного програмного забезпечення розвитку механізмів захисту прав людини у конституційній юстиції, зокрема шляхом запровадження інституту конституційної скарги, а також поточні проблеми, пов'язані з розглядом таких скарг Конституційним Судом України.

Ключові слова: права людини, захист прав людини, глобальні міжнародні стандарти захисту прав людини, європейські стандарти захисту прав людини, конституційний механізм захисту прав людини, конституція, конституційна юстиція, конституційна скарга, Конституційний Суд.

АННОТАЦІЯ

Деркач А. Л. Защита прав человека в конституционном процессе: вопросы теории и практики. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.02 – конституционное право; муниципальное право и 12.00.11 – международное право. – Институт законодательства Верховной Рады Украины – Киев, 2019.

Диссертация является первым комплексным исследованием становления, функционирования и развития международно-правовых и национальных механизмов защиты прав человека органами конституционной юстиции, в частности раскрыто онтологию защиты прав человека в органах конституционной юстиции, эволюцию конституционных процедур защиты прав человека, взаимодействие конституционных систем в сфере защиты прав человека, этапы и особенности развития отечественной модели защиты прав человека в конституционной юстиции и перспективы глобализации систем

защиты прав человека органами конституционной юстиции на национальных и международных уровнях.

В диссертации исследованы этапы возникновения теории защиты прав человека в научно-правовой доктрине. Определены особенности европейской конституционной доктрины XIX–XX вв. по защите прав человека, констатирована прямая связь этой проблематики с обще-философскими проблемами.

Особое внимание уделено аспектам защиты прав человека в теории конституционализма, роли государства в проведении пропаганды высокого уровня защиты прав человека как на международном, так и на национальном уровне. В этом контексте проведен ретроспективный анализ практики защиты прав человека в условиях тоталитарных режимов и их влияния на эти режимы.

В диссертации раскрыты вопросы эволюции международных правовых стандартов в сфере защиты прав и основных свобод человека путем применения специальных публично-правовых процедур и освещения современных конституционно-правовых моделей правозащиты разных стран мира, раскрыт круг полномочий субъектов конституционной юстиции (в частности через сравнительный аспект) особенности развития системы прав и свобод человека и гражданина. В этом контексте были установлены общие и отличительные черты современных механизмов защиты прав человека в системе конституционного судопроизводства, доказана связь института конституционной жалобы с правами лица на петиции, на обращение в органы власти и на защиту своих прав всеми правомерными средствами.

Определено обеспечение взаимного влияния конституционных механизмов защиты прав человека на глобальном и региональном уровнях и механизмов координации национальных конституционных систем защиты прав человека. Так, очевидна взаимосвязь универсальных и национальных конституционных механизмов защиты прав человека в условиях глобализации, конституционализма и деятельности конвенционных органов под эгидой ООН, которые рассматривают обращения физических лиц и одновременно устанавливают стандарты эффективности защиты прав человека для национальных органов, в том числе для конституционных судов, доказана особая роль в этих процессах Комитета по правам человека ООН.

Акцентируется внимание на этапах становления конституционных механизмов защиты прав и свобод человека и гражданина в Украине, а также на проблемных вопросах практики их применения, в частности, в рамках евроинтеграционных процессов в Украине.

В диссертации исследованы аспекты международного и национального программного обеспечения развития механизмов защиты прав человека в конституционной юстиции, в частности, путем введения института конституционной жалобы, а также текущие проблемы, связанные с рассмотрением таких жалоб Конституционным Судом Украины.

Ключевые слова: права человека, защита прав человека, глобальные международные стандарты защиты прав человека, европейские стандарты защиты прав человека, конституционный механизм защиты прав человека, конституция, конституционная юстиция, конституционная жалоба, Конституционный Суд.

SUMMARY

Derkach A. Human rights protection in the constitutional process: questions of theory and practice. - Manuscript.

The dissertation for the scientific degree of Doctor in law sciences, specialization 12.00.02 - constitutional law; municipal law; 12.00.11 - international law. - Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine - Kyiv, 2019.

The dissertation is the first comprehensive study of the formation, functioning and development of international legal and national mechanisms for the protection of human rights by bodies of constitutional jurisdiction, including the ontology of human rights in bodies of constitutional jurisdiction, the evolution of constitutional process of the defence of human rights, the constitutional frameworks interaction in the field of human rights protection, stages and special aspects of the development of a national human rights protection system in constitutional jurisdiction and the prospects of globalization in justice by the bodies of constitutional jurisdiction at the national and international levels.

The dissertation investigates the stages the theory of human rights protection in the legal doctrine. The features of the nineteenth and twentieth centuries' European constitutional doctrine on the protection of human rights were defined and the statement that this problem is related to the general philosophical problems was proved.

The special emphasis is put to the aspects of the human rights protection in the theory of constitutionalism, the role of the state in promoting the high level of protection of human rights, both internationally and nationally. In this context, a retrospective analysis of the practice of protecting human rights under totalitarian rule and the impact of the rights on the totalitarian system was carried out.

The dissertation deals with the evolution of international legal standards in the field of the protection of human rights and fundamental personal liberties through the application of special public-law procedures and presenting the modern constitutional and legal models of human rights protection in different countries, the scope of the authorities of legal subject of constitutional jurisdiction, in particular through the comparative aspect, and special aspects of the development of the legal system. In this context, common and distinctive features of modern recourse mechanisms in constitutional justice were established and the connection between the constitutional claims and the right to submit a petition, to apply to the authorities and to protect their rights by all lawful means.

The provision of mutual influence of constitutional mechanisms for human`s rights protection at the global and regional levels and mechanisms of coordination of

national constitutional systems of protection of human rights has been determined. Thus, the reciprocal link between universal and national constitutional mechanisms for the protection of human rights in the context of the globalization of constitutionalism and the activities of convention bodies under the auspices of the United Nations that deal with the appeals of individuals and at the same time establish standards for the effectiveness of the protection of human rights for national authorities, including constitutional courts, has proven a special role in these processes of the UN Human Rights Committee.

The proliferation of legal mechanisms in a number of European countries for the protection of the rights of individuals by constitutional courts through mechanisms of a constitutional claims, many states with a long constitutional tradition do not use such a model, or provide only indirect or limited possibilities for individuals to appeal to constitutional justice bodies. In a number of States, the function of constitutional justice is performed by the Supreme Court or its separate chamber; and in the socialist legal systems mechanisms of constitutional protection of human rights, as well as separate bodies of constitutional justice, are not envisaged in general. This position of a number of democratic states raises the question of correlation of the prohibition of a person to complain to the constitutional justice with her rights to petition, to appeal to the authorities and to protect their rights by all lawful means.

The OSCE activity in the field of democratic institutions and human rights, which is represented both in separate documents of this organization and in its advisory opinions on the issues of separate laws in the field of state protection of human rights, is of particular importance for the formation of standards for the protection of human rights in the system of constitutional jurisdiction and the administration of justice. A more systematic measure in this respect is the relevant work of the Council of Europe, which contributed to the establishment of supranational human rights standards represented in the Convention (ECHR) signed in 1950 and its protocols for the Protection of Human Rights.

The article focuses on the stages of the formation of constitutional mechanisms for the protection of human rights and freedoms in Ukraine and the problematic issues in the practice of their application, in particular within the framework of the European integration processes in Ukraine.

The dissertation analyses the aspects of international and national development of human rights protection mechanisms in constitutional justice, in particular by introducing the constitutional claims, as well as the current problems related to the consideration of such claims by the Constitutional Court of Ukraine.

Key words: human rights, protection of human rights, global international standards of human rights protection, European standards of human rights protection, constitutional mechanism of protection of human rights, constitution, constitutional justice, constitutional complaint, Constitutional Court.